

УУЛ, УУРХАЙН САЛБАР ДАХЬ ГАДААДЫН ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТЫН БОДЛОГО БОЛОН ХУУЛЬ ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН

(Харьцуулсан судалгаа)

Д. Мягмарцэрэн, Ц. Болормаа

Оршил

УИХ -ын гишүүн Х.Бадамсүрэнгийн захиалгаар тус төвийн судлаач Д. Мягмарцэрэн, Ц. Болормаа нар Австрали, Франц, Канад, ӨАБНУ, Чили, Перу, АНУ, ОХУ, Киргизстан зэрэг улс орнуудын холбогдох жишээн дээр уул, уурхайн салбарынх нь хууль эрх зүйн зохицуулалтуудыг судлав. Дээрх улс орнуудын хууль эрх зүйн баримт бичгүүдийг нэг бүрчлэн хооронд нь харьцуулахад цаг хугацаа болон бусад боломжууд хязгаарлагдмал байсан тул хууль тогтоомжуудын үзэл баримтлал, гадаадын хөрөнгө оруулалтын бодлого болон хөрөнгө оруулалтын санхүүжилтын эх үүсвэрийг бүрдүүлэх арга замыг хэрхэн хангасан зэргийг ерөнхий байдлаар авч үзсэн.

Австрали

Тус улс нь АНУ, Англи, Канад, зэрэг орнуудын адил Англо-Саксоны эрх зүйн тогтолцоотой орон учраас эрх зүйн зохицуулалтын хувьд ихээхэн онцлогтой. Учир нь уул уурхайн салбарын харилцааг нарийвчлан зохицуулсан, улс даяар дагаж мөрдөх нэгдсэн нэг хууль байдаггүй гэж үзэж болохуйц бөгөөд бүс нутаг тус бүрдээ болон уурхай тус бүрдээ нарийвчилсан зохицуулалт бүхий хуулийн адил хүчин чадалтай эрх зүйн актуудтай. Дээрх улсуудын адил газрын хэвлийн баялгийг ашиглах хууль, эрх зүйн зохицуулалт нь XIX зууны сүүлчээр газар өмчлөлийн асуудалтай холбогдож үүссэн байна. Уул, уурхайн салбарын хууль, эрх зүйн зохицуулалт нь хүдрийн төрлийн ашигт малтмалыг олборлох, газрын тос, хийн ашигт малтмалыг олборлох гэсэн үндсэн хоёр чиглэлээр зохицуулагдаж байна.

Кейс: 1

- “Цөмийн энергийн акт”, “Хүрээлэн байгаа орчны хамгаалалт ба биологийн төрөл зүйлийг хадгалах акт” гэсэн эрх зүйн актууд нь нийт улс даяарх уран үйлдвэрлэлийн харилцааг зохицуулдаг ч эдгээр нь дангаараа хэрэглэгддэггүй. Нарийвчилсан харилцааг эдгээрт нийцүүлэн гаргасан бүс нутаг бүрийн эрх зүйн актуудаар зохицуулдаг. Мөн эдгээр эрх зүйн актыг анх батлан гаргахдаа нийтлэг үйлчлэх байдлаар бус тухайлсан ураны уурхайн харилцааг зохицуулахаар батлан гаргасан. Тухайлбал, 1953 оны “Цөмийн энергийн акт” нь анхандаа Хойд бүс /Northern Territory/ дэх Рэнжер /Ranger/ төсөлтэй холбоотой харилцааг зохицуулахаар батлагдан гарсан ч асуудлыг маш чанд хатуу, цогц байдлаар шийдвэрлэж чадаж байсан хангалттай сайн зохицуулалт бүхий эрх зүйн акт болсон тул цаашид нийт улс орон даяар уран үйлдвэрлэлийн харилцаанд нийтлэг журам болгон баримтлах болсон.

Эдгээрээс гадна тогтвортой байдлын буюу хөрөнгө оруулалтын гэрээ нь тус улсад “Мужийн гэрээ” гэсэн нэртэйгээр бараг уурхай бүр дээр хийгддэг. Мужийн эрхлэх асуудлын хүрээнд ашигт малтмалын асуудал ордог тул тухайн мужийн парламент уг гэрээг батална. Гэрээнд ихэвчлэн мужийн Ерөнхий сайд, нөөцийн асуудал эрхэлсэн сайд нар гарын үсэг зурна. Тухайлсан ийм гэрээ хийх нь ордыг эзэмших эрхийг баталгаажуулах, их хэмжээний хөрөнгө оруулалт оруулах, бүтээн байгуулалт хийх, татварын нөхцлийг тогтвортой байлгах, удаан хугацааны туршид талуудын эдлэх эрх, хүлээх үүргийг тодорхой байлгах,

хөнгөлөлт эдлэх, нэмэлт үүрэг хүлээх гэсэн шалтгаанууд байна.

Эдгээр шалтгаанууд нь хуульд зааснаас өөр нөхцөл шаарддаг тул тэдгээр “энгийн” хуулиудаас илүү хүчтэй тусгайлсан эрх зүйн акт буюу гэрээг парламент баталж байгаа юм. Ордуг эзэмших, ашиглах онцгой эрхийг гагцхүү гэрээнд заагдсан хөрөнгө оруулагч компанид олгож, эрх ямар үед цуцлагдаж болох талаар нарийн зохицуулалтыг тусгана. Газар дор буй ашигт малтмал нь олборлогдоод гарч ирээд эдийн засгийн эргэлтэд ортлоо мужийн өмчид л байна.

Мужийн парламент гэрээг хийж байгаа болохоор ордын үр шимийг аль болох нутгийн иргэд хүртэхийг дэмжинэ. Ийм ч учраас Мужийн гэрээний дагуу аль болох тухайн мужаас ажиллах хүчээ авч, тухай мужийн бүтээгдэхүүн хэрэглэхийг шаарддаг. Мөн тухайн компанийг нээлттэй хувьцаат компани хэлбэрээр үйл ажиллагаагаа явуулж, хувьцааны нэлээд хэсгийг нь тухайн мужийн иргэд эзэмшихээр тусгаж болдог. Ер нь ашигт малтмал нь Австрали улсын нийт экспортын 30 гаруй хувийг эзэлж, Япон, Солонгос, Хятадын томоохон импортлогч болдог хэдий ч эдийн засгийн гол ашгийг тухайн орд байрлах мужид оршин суугчид хүртдэг. Тухайлбал, Дэлхийд уранаар 1-т, зэсээрээ 2-т, төмрөөрөө 3-т ордог Олимпик Дам хэмээх Өмнөд Австралийн ордын үр ашгийг Өмнөд Австраличууд л хүртдэг байна.

Гэрээнд бас нөхөн олговрын заалтууд ч тусгагдана. Тухайлбал, тухайн газар нутгийг мужийн болон улсын тусгай хамгаалалтад авах, нөөцөд авах зэрэг шаардлага гарч зохих хууль тогтоомж гарвал компанийн оруулсан хөрөнгийг муж өөрөө нөхөн төлөх үүрэг хүлээх юм. Мужийн гэрээ хөгжсөн 60 жилийн хугацаанд байгаль орчны заалтууд нь улам л чангарсан байна. Анхны гэрээнүүдээр компани байгаль орчны ямар ч үүрэг хүлээхгүй, эсхүл энэ талаар хүлээх компаний үүргийг маш хязгаарласан байсан бол сүүлийн үеийн гэрээнд зөвхөн байгаль орчны хувьд л хөрөнгө оруулагч нийтлэг хууль эрх зүйн хүрээнд ажиллах буюу энэ талаар хүлээх үүрэг нь яаж ч чангарч болохоор байгаа юм. Ялангуяа усны тухайд тусгайлсан заалтууд оруулсан байдаг.

Хөрөнгө оруулагч компани тухайн ордод хэрэглэх гүний усны нөөцийн хэмжээг өөрийн санхүүжилтээр хайж тогтоох бөгөөд энэ нь тухай ордыг бүрэн хэмжээнд ашиглахад хүрэлцэхгүй бол ордыг ашиглуулахаа зогсооно. Мөн хөрөнгө оруулагч ашиглах усныхаа хэмжээг маш нарийнаар урьдчилан тохирсон байна. Байгаль орчны эрсдэлийн санг үүсгэхийг ихэвчлэн шаарддаг. Энэ нь асар их мөнгийг байгаль орчны баталгаа болгон барьцаалахыг хэлж байгаа бөгөөд ямар нэгэн шалтгаанаар компани байгаль орчныг сүйтгээд тухайн хохирлоо төлж чадахгүй тохиолдолд энэхүү сан дахь мөнгөн хөрөнгийг шууд улсын хөрөнгө болгон татна. Ер нь байгаль орчин, нутгийн ажилчдыг ажиллуулах зэргээс үүдэн орон нутгийн байгууллагатай компаниуд хэрхэн харьцах асуудлыг бас гэрээнд тусгана.

1993 онд Австрали Улсын Дээд Шүүх “Мабо”³⁵ хэмээх алдарт шийдвэрийн дагуу “Уугуул иргэдийн эрхийн акт”-ыг батлан гаргаснаас хойш уул уурхай, газар тариалан, бүтээн байгуулалт, үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлд ийн нөлөө асар хүчтэй болсон. Энэ шийдвэрийн дагуу аборигенүүд тухайн газар нутагтаа амьдарч байгаа тохиолдолд онцгой эрх эдлэх болсон. Ийм ч учраас нэлээд их хэмжээний газрууд тэдний мэдэлд очсон нь уул уурхайн томоохон компаниуд ордыг ашиглахдаа тухайн нутгийн аборигенуудын зөвшөөрлийг авах гэж асар их асуудал үүсэх болсон. Үүнийг гэрээгээр хатуу зохицуулж өгдөг. Энэ нь бас аборигенуудын соёлын гайхамшигийг хадгалж үлдэх зорилготой холбоотой. Газар тариалангын газар таарсан тохиолдолд бас асуудлыг яаж зохицуулах талаар нарийн

³⁵ Мабо нь абориген хүн бөгөөд энэ хэргийг хамгийн доод шатны шүүхээс эхлэн санаачлаад авч явж байсан ч хамгийн сүүлийн шатны шийдвэр гарах тэр үед нас нөгчсөн байсан.

заалтууд гэрээнд тусгагдана.

Анхны гэрээнүүдийн дагуу бол төрөөс нийгмийн дэд бүтцийг бий болгож өгч байсан бол одоо тухайн ордыг ашиглахад шаардагдах дэд бүтцийн зардлыг компани өөрөө гаргахыг шаарддаг ба дэд бүтэц нь үйлдвэрийн болон нийгмийн гэж хуваагдана. Үйлдвэрийн дэд бүтцэд авто зам, төмөр зам, порт, хайлуулах үйлдвэр ордог бол нийгмийн дэд бүтцэд сургууль, эмнэлэг, орон сууц, цэцэрлэг, соёлын байгууллага гэх мэт орно.

АНУ

АНУ -ын газрын хэвлийн баялгийг хайгуулдах, олборлож, ашиглах уурхай байгуулах эрх зүйн зохицуулалтыг 1872 онд гаргасан уурхайн тухай хуулиар зохицуулдаг бөгөөд энэхүү хуулиар 1872 оноос өмнөх газраа өмчилж авсан иргэдэд газрын доорх баялгийг салгахгүйгээр өмчлөх эрх олгож, харин 1872 оноос хойш газар өмчлөх эрхтэй иргэдийн газрын доорх хэвлийн баялгийг тухайн муж улс буюу АНУ-ын өмч гэж хуульчилсан байна. Тийм учраас АНУ-д газрын хэвлийн баялгийг ашиглах эрхийг тус тусдаа гурван хуулиар зохицуулдаг байна. Холбооны улсын өмчлөлийн газрын хэвлийн баялгийг “АНУ-ын Уурхайн тухай хуулинд”-иар, муж улсын өмчлөлийн ашигт малтмалыг тухайн муж улсын уурхайн тухай хуулиар, 1872 оноос өмнөх газар өмчлөлийн эрхтэй иргэдийн газрын доорх баялгийг ашиглах эрхийг газар өмчлөлийн харилцааны тухай хуулиар тус тус эзэмших, ашиглах эрх зүйн зохицуулалт хийжээ. Америкийн хувийн газар өмчлөлийн үндсэн хэлбэр нь өмчийн эзэн нь газраа өвлүүлэх, зарах, түрээслэх, бусад хэлбэрээр ашиглах үндсэндээ хязгаарлалтгүй эрхтэй байдаг ба уурхай, орон сууц зэрэг эзэмшлийн төрөлд энэ хэлбэр зонхилдог байна.

Ер нь Америкийн газрын эрх нь газрыг эдийн засгийн эргэлтэд чөлөөтэй оруулах бололцоог хангахад чиглэсэн уян хатан шинжтэй байдаг. Дээрх эрхүүд бүгд тус тусдаа зарж арилжих, шаардлагатай хэлбэрээр нийлүүлэн салгах, хослуулах бололцоотой байдаг. Ашигт малтмал илэрсэн газрын эзэн эдгээр эрхээ гол төлөв уул уурхайн компанид удаан хугацаагаар түрээсэлж, хайгуулын хугацааны төлбөр, олборлосон ашигт малтмалын хувь буюу роялти, шаардлагатай бол газарт учруулсан хохирлын төлбөр, мөн гэрээ байгуулсны шагнал гэж авдаг байна. АНУ-д газрын 75 хувь нь хувийн өмчлөлд байдаг. Хувийн өмчлөлд байгаа байгалийн баялаг эзний хүсэл зоргоор чөлөөт зах зээлийн хуулиар эргэлтэд орж байдаг ба үүнийг америкчууд уурхайн чөлөөт эрх гэж нэрлэдэг.

1872 онд гаргасан “АНУ-ын Уурхайн тухай хуулинд” 1920 онд улсын өмчийн газрын ашигт малтмалыг түрээсээр ашиглуулах тухай, 1947 онд газрын тос хийн тухай ордыг түрээсээр ашиглуулах тухай, 1953 онд далай тэнгисийн доорх газрын ашигт малтмалыг төрийн эзэмшилд шилжүүлэх тухай, 1976 онд ил уурхайн нөхөн сэргээлтийн тухай нэмэлт хуулийн заалтуудыг оруулсан бөгөөд өнөөдрийг хүртэл дээрх хууль хүчин төгөлдөр үйлчилж байна. Холбооны улс, муж улсын өмчийн газрын хэвлийн баялгийг хайгуулдах, ашиглах зөвшөөрөл (лиценз)-ийг зөвхөн сонгон шалгаруулалтаар, өрсөлдүүлж олгодог байна. Харин газрын тос, байгалийн хий, нүүрс, эрдэс бордоог 1920 оны Конгрессын шийдвэрээр зөвхөн түрээсээр ашиглуулдаг аж.

Англи

Англид нүүрсний уурхайн тухай хууль нэлээд эрт гарсан ашигт малтмалын тухай анхдагч хууль бөгөөд газрын тос олборлох тухай хуулийг 1934 онд гаргасан аж. Нүүрсний уурхай, үйлдвэрийн тухай хууль ашигт малтмалын тухай хамгийн анхдагч хууль бөгөөд энэ хуулиар ажил гүйцэтгэгчид нүүрсийг хайгуулдах, олборлох, уулын ажил гүйцэтгэх тусгай зөвшөөрөл олгодог бөгөөд энэхүү тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч олборлосон нүүрсийг худалдан борлуулах, захиран зарцуулах эрх эзэмшихгүй харин түрээсийн гэрээгээр уурхайн түрээс төлсөн уурхайн түрээслэгчдэд захиран зарцуулах эрх олгодог байна.

Хятад

Тус улсад газар түүний хэвлий дэх баялаг төрийн өмч бөгөөд стратегийн ашигт малтмалууд төрийн өмч давамгайлсан үндэсний корпорациудын эзэмшилд байдаг ба стратегийн томоохон газрын тосны ордуудыг эргэлтэд оруулахад гадаадын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих бодлого явуулж, “Бүтээгдэхүүн хуваах тухай хуулиар” газрын тосны ордыг ашиглах төсөлд үндэсний корпорацийн эзэмшлийн хэмжээг 51 хувь байхаар заасан байна.

Франц

Францын 1810 онд батлагдсан “Уул уурхайн хууль” Баруун Европын энэ чиглэлийн хуулиудын үндэс болдог. 1956, 1995 онд энэхүү хуулийг шинэчилж найруулсан, 1992 онд “Усны тухай”, 1993 онд “Ил уурхайн тухай”, 1995 онд “Байгаль орчныг хамгаалах тухай” зэрэг нэмэлт хуулиудыг оруулж эрх зүйн цогц кодекс болгосон. Энэ хуулинд бүх ордыг гурван бүлэгт хуваасан, I бүлэгт үнэт металл, төмөр, нүүрсний орд. Энэ бүлгийн ордыг газар өмчлөгч болон лиценз эзэмшигч зөвхөн Засгийн газартай хийсэн концессын гэрээгээр ашиглахаар хуульчилсан байна. II бүлэгт шороон орд орох ба энэ төрлийн ордыг ашиглахад газар өмчлөгчийн болон уурхайн асуудал хариуцсан орон нутгийн засаг захиргааны зөвшөөрөл авч ашигладаг байна. III бүлэгт барилгын материалын орд, энэ төрлийн ордыг ашиглахад зөвхөн газар эзэмшигчийн зөвшөөрлийг авч ашигладаг байна.

Мөн энэ хуулинд ашигт малтмалын орд, түүнийг ашиглахаар байгуулсан уурхайн малталт, барилга байшин, өндөр үнэтэй машин техник, тоног төхөөрөмжийг үл хөдлөх хөрөнгөд хамруулдаг байна. Харин ордыг ашиглаж байгаа компанийн хувьцаа, хувьцааны ногдол ашиг, уурхайгаас олборлож байгаа ашигт малтмал, хангамжийн материалыг хөдлөх хөрөнгөд хамруулдаг байна. Ордыг заавал концессээр ашиглуулах тухай хуулиараа хатуу тогтоож өгсөн байна. Энэ нь аль ч орд дээр хамаарах бөгөөд концессын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлээгүй нь тусгай зөвшөөрлийг хураах үндэслэл болдог.

Лиценз олгохдоо орон нутгийн болон олон нийтийн саналыг үндэслэн шийдвэрлэдэг байна. Лиценз авах шаардлагууд хуулинд тодорхой тусгагдсан. Үнд:

- Хамгийн сайн технологи байх,
- Баталгаатай санхүүтэй байх,
- Нөхөн сэргээлт хийх чадвартай байх.

Эдгээрийг гэрээндээ нарийн тохиролцдог. Үүнээс бүс нутгийг хөгжүүлэх, эдийн засагт нь бодитой хувь нэмэр оруулах, байж болох дээд зэргийн үр ашиг бүхий тэргүүний дэвшилтэт технологи ашиглах, учирсан хохирлыг нөхөн төлөх гэсэн хэсэгт онцгой анхаардаг бөгөөд үүний тулд тусгай зөвшөөрөл хүсэгч нь санхүүгийн хангалттай хэмжээний чадавхитай байхыг шаардахын зэрэгцээ үйл ажиллагаанаас нь хохирол учрах болзошгүй тохиолдолд урьдчилан уг хохирлыг бүрэн барагдуулах барьцаа тавина.

Орд бүр дээр концессын гэрээ байгуулснаар тухайн ордыг ашиглах явцад бий болох экологийн болон бусад хохирол, эрсдлээс урьдчилан сэргийлэх найдвартай арга зам бий болгосон ч хэрэв хариуцлага хүлээгч нас барах, дампуурах зэргээр үүргээ биелүүлэх боломжгүй болсон тохиолдолд Төр тухайн газрын хэвлийг ашиглах бүх эрх, үүргийг нь шилжүүлж авдаг.

Уул уурхайн харилцаанд төрийн зохицуулалт, оролцоо байх нь ихээхэн бэрхшээл учруулж байсан. Учир нь уурхайнууд нь мөнгө өгөхөөсөө илүү мөнгө авдаг. Тухайлбал, нүүрс олборлох зардал нэмэгдсэн үед заримдаа уул уурхайдаа татаас өгдөг. Уул уурхайн ажиллагсдын тэтгэвэр, нийгмийн асуудалд ойролцоогоор 900 сая евро зардаг. Иймээс сүүлийн үед уул уурхай дахь төрийн оролцоог багасгаж, бараг оролцоогүй болсон.

Дэлхийн 2 -р дайны дараагаар стратегийн зорилгоор улсын мэдлийн нефтийн, ураны үйлдвэр байгуулсан. Бие даасан байгууллага учир хувийн компанийн байр суурьтай байсан бөгөөд төрөөс зөвхөн ашигтай зүйлд хөрөнгө оруулах тал дээр л хяналт тавьдаг байсан. Уул уурхай дахь төрийн оролцоог багасгах үүднээс “Total” гэдэг нефтийн компани хувьцааг нь нээлттэй болгож нийтэд зарлах замаар хувьчилсан.

Эрх зүйн зохицуулалтын хувьд хамгийн гол нь эрх зүйн орчин тогтвортой байх зарчим баримталдаг. Засгийн газар түүхий эдийн үнэ тогтворгүй байх үед татвараа зохицуулдаг. Үнэ буурах үед татвараа багасгах замаар хөрөнгө оруулагчийг алдагдалаас хамгаалж тусладаг.

Кейс: 2

- Ураны үнэ буурсан үед уурхайг хаагаад үнэ өсөх үед ашиглах арга хэмжээ авч байсан. Хаах үед нь хөнгөлөлт үзүүлж лицензийн хугацааг нь сунгаж байсан. Энэ нь ихээхэн том тусламж болдог бөгөөд учир нь хуулиар хайгуулын лиценз авснаас хойш 10 жил ашиглаагүй бол лицензийг хурааж авахаар гэрээ байгуулж лиценз олгодог байна.

1960 - 1970-аад оны үед далайгаас нефть олборлож эхэлсэн. 1973 онд гэнэт үнэ нь өсөх үед Англи улс гэнэтийн ашгийн татвар бий болгосон. Энэ үед Франц улс энэ туршлагыг авч хэрэглэж байсан, гэхдээ компаниудад ашигтай байх нөхцлийг үлдээсэн. Уурхай ашиглах үедээ хайгуул хийж, энэхүү зардлыг нь татвараас хасч өгдөг жишээг 1950-иад онд АНУ-д нэвтрүүлсэн. Үүнийг мөн Франц улс ашиглаж байсан. Түүхий эдийн үнэ буурах үед бүтээгдэхүүн хуваах нь орлогыг бууруулдаг учраас тус улс нь татвар хураамжийн хэлбэрээр орлого олохыг чухалчилдаг.

Канад

Канад нь 10 муж, 3 нутаг дэвсгэрээс бүрддэг холбооны улс учраас эрх зүйн онцлог зохицуулалттай юм. Тус улсын хууль эрх зүйн тогтолцоо нь: Үндсэн хууль, засаг захиргааны, иргэний болон эрүүгийн гэсэн 4 төрлийн хуулиудаас бүрдэж байна. 1867 оны Үндсэн хуулийн дагуу мужууд нь Холбооны засгийн газартаа тэр бүрийд захирагддаггүй, тухайлбал, ашигт малтмалын хайгуул, олборлолт, хадгалалт хамгаалалт, менежментийг мужийн хэмжээнд бүрэн бие дааж шийддэг байна. Уул уурхайн хувьд тусгай нутаг дэвсгэрүүд нь ч гэсэн улам бүр мужийнхаа адил эрх мэдэлтэй болж байна.

Канадад холбооны хэмжээнд мөрддөг Ашигт малтмалын хууль гэж байдаггүй, уул уурхайн асуудлыг муж, нутаг дэвсгэрүүд голчлон өөр өөрсдийн хууль тогтоомж, дүрэм журмаар маш нарийн зохицуулдаг /нийт 13 гол хуулиас гадна эрх зүйн төрөл бүрийн бусад акт үйлчилнэ/. Нүүрс, уран болон зарим металлын хувьд тусгайлсан хуулиудтай. Ашигт малтмалын эдгээр хууль нь уул уурхайн үйлдвэрүүдийн эрх ашгийг хамгаалах, уул уурхайн компаниудын хооронд өмчлөлийн асуудлаар гарч болзошгүй элдэв маргааныг аль болох бага байлгахад чиглэгдэж, олборлолтыг хянах, эсвэл газар болон хүмүүсийн харилцаатай холбоотой асуудлыг хөндөхөөс зайлсхийсэн байдаг. Эдгээр асуудлыг өөр, бусад хуулиар зохицуулдаг ажээ.

Холбооны улсын уурхайн хууль нь зөвхөн холбооны улсын шүүх эрх мэдэлд хамаарагдах газар болон далай тэнгисийн доорх газрын хэвлийн ашигт малтмалыг ашиглах харилцааг зохицуулдаг юм байна. Хувийн эзэмшлийн газрын хэвлийг эзэмших эрхтэй иргэдийн газрын хэвлийн баялгийг хайгуулдах, ашиглах эрхийг АНУ-ын газар өмчлөлийн хуультай адилхан хуулиар зохицуулдаг байна. Канад, Австралид муж, улсын Засгийн газрын өмчлөлд байгаа, газрын хэвлийн баялгийг олон нийтийн эзэмшлийн төрийн өмч байхаар хуульчилжээ. Канадын муж улсууд өөр өөрсдийн газар нутгийн газрын хэвлийг ашиглах уурхайн хуультай ба хайгуул хийх эрхийг хязгаарлагдмал талбайд олон хувь хүн, хуулийн

этгээдийг дундын өмчлөлийн хөрөнгийн биржийг ашиглан санхүүгийн хэрэгслээр (хувьцаа, бонд) дамжуулан оролцуулахаар хуульчилсан байна. Ашигт малтмалын орд нээн илрүүлэгчдэд тухайн ордын хэсэгхэнийг ашиглах эрх олгох ба үлдсэн хэсгийг олон нийтийн өмчлөлд биржээр дамжуулан хувьцаа гаргаж худалдах замаар эзэмшүүлдэг байна. Хайгуулын болон орд ашиглах эрхийг зөвхөн Канадын иргэд хяналтын багц хувьцааг эзэмшдэг уул уурхайн компани болон Канадын хөрөнгийн бирж дээр хувьцаа гаргасан гадаадын хөрөнгө оруулалттай компанид олгодог.

Канадад цөөн тохиолдлоос бусад үед ашигт малтмалыг хайх, олборлох эрхийг орон нутгийн засгийн газар компаниудад олгоно. Өөрөөр хэлбэл энэ нь тухайн муж, эсвэл нутаг дэвсгэрт бага хэмжээний хураамж төлж авсан ашигт малтмалын зөвшөөрөл эзэмшигчид уул уурхай эрхлэх эрх олгогдоно гэсэн үг юм. Энэхүү эрхийг гол төлөв нэг жилийн хугацаагаар олгох ба энэ хугацаанд зөвшөөрөл эзэмшигч нь тухайн газартаа бага ч гэсэн ямар нэгэн ажил хийсэн байх ёстой.

Ашигт малтмалын эрэл хайгуулын ажиллагаа байгаль орчинд их хохирол үзүүлэх, газар нутгийг сүйтгэх магадлалтай тул зарим муж хайгуул хийгдэхийн өмнө тодорхой шаардлагууд тавьдаг байна. Тухайлбал, Ньюфаундлэнд гэхэд аюулгүй байдлын урьдчилгаа төлбөр авдаг бол Юконд 2 ба 3 дугаар шатны хайгуулын зөвшөөрөл, Альбертад хайгуулын зөвшөөрлийн хураамжид 50-100 доллар авдаг аж.

Уул уурхайн үйл ажиллагаа эрхлэхэд газар, ус, байгаль орчин, аюулгүй байдал, ажиллах хүч зэрэгтэй холбоотой маш олон төрлийн зөвшөөрлийг орон нутгийн болон холбооны засаг захиргаанаас авах шаардлагатай, энэ нь муж бүрт харилцан адилгүй байна. Жишээ нь: Онтарио мужид гэхэд л 23 төрлийн зөвшөөрөл шаарддаг. Дээрх зөвшөөрлүүдийг олгохын өмнө холбооны, мужийн болон нутаг дэвсгэрийн бүх хууль журам хүрээлэн буй орчны үнэлгээг шаарддаг. Энэ үнэлгээг тусгай хуулийн “Environmental Assessment Acts” дагуу хийнэ.

Гадаад орнуудад ажиллаж буй Канадын компаниудын хувьд үйл ажиллагааг нь дэмжих зорилгоор татвар ногдуулах орлогын дүнгээс худалдан авсан зүйлс, хайгуул, үйл ажиллагаагаа явуулахтай холбогдсон бусад зардлыг хасч тооцож болдог байна. Мөн тухайн улсад уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулснаас олох орлогоос хэтрээгүй бол материал түүхий эдийн зардлын 30 хүртэлх хувийг, ашгаас хамаарахгүйгээр энэхүү зардлын 10 хувийг жил бүр татвар ногдуулах орлогоос хасч болдог ажээ. Түүнчлэн алдагдалтай ажиллагаанд 10 жилийн хязгаар тогтоосон байна. Орлогын татвар төлөхгүйн тулд гаднын оронд ажиллаж буй Канадын уул уурхайн компаниуд ихэвчлэн тэр улсдаа аж ахуйн нэгж байгуулахыг зорьдог байна. Эдгээр эрх зүйн зохицуулалтууд нь тус улсын компаниудыг дотооддоо гэхээсээ илүү бусад улс орнуудад хөрөнгө оруулалт хийхийг нь дэмжсэн агуулгатай байдаг бөгөөд ингэснээр тус улсад харьцангуй ашигтай байдаг байна.

Кейс:3

- Колумби улсад 2001 онд Канадын Хөгжлийн агентлаг “Эрчим Хүч, Уул уурхай ба Байгаль орчин” гэсэн төсөл хэрэгжүүлж, Колумби улсын ашигт малтмалын хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулснаар гадаадын аж ахуйн нэгжүүдэд хэт давуу эрхийг олгож, байгаль орчин сүйтгэх, тус улсын байгалийн баялгийг цөлмөх орчин бүрдүүлсэн. Энэ хуулийн өөрчлөлтөөр роялти, татварын хэмжээг 3-4 дахин бууруулсан, байгаль орчны асуудлыг байсан стандартаас дордуулсан.
- Гватемал улсад 2004 оны 11 сард Марлин гэдэг уурхайн орчмын орон нутгийн иргэдийн дунд санал асуулга явуулахад 95,5 хувь нь уурхайн олборлолтыг зогсоох нь зүйтэй гэж үзсэн. Санал асуулгын дүн гарсан өдөр Канад улсаас Гватемалд суугаа элчин сайд Жеймс Ламберт гадаадын буюу Канадын хөрөнгө оруулагчид эдийн засгийг нь хөгжүүлэх, ажлын байр бүрдүүлэх тухай зорилтууд хэрэгжүүлэх гэж байгаа тухай хэвлэл мэдээллээр албан ёсоор мэдэгдсэн.
- ТВАЙ Пасифик компани Филиппин улсад уурхай ажилуулах үед орон нутгийн иргэдийг хүчээр нүүлгэн шилжүүлэх, гэр орныг нь устгах, лицензийн талбайд нутгийн иргэдийг нэвтрүүлэхгүй, дамжин өнгөрүүлэхгүй байх гэх мэт хүний эрх бүдүүлгээр зөрчсөн үйл ажиллагааг 10 гаруй жилийн турш явуулж ирсэн. Зарим тохиолдолд бүр хамгаалалтын албаараа эсэргүүцлийн жагсаал хийж буй иргэд руу буудаж танхайрч байсан. Гэтэл Филиппин улсад дахь Канадын ЭСЯ нь энэхүү ТВАЙ Пасифик компанид төсөл хэрэгжүүлэхээр санхүүжилт өгч, үйл ажиллагааг нь шууд дэмжсэн.

ӨАБНУ

Суурь металлын дэлхийн нийт батлагдсан нөөцийн 1/3 нь Африк тивд ногдох ба Африкийн нийт экспортын 60 орчим хувь нь өмнөд Африкийн орнуудад ногдож байна³⁶. Сүүлийн жилүүдэд засаглалыг сайжруулж, улс төрийн байдлыг тогтворжуулж, эдийн засгийн оновчтой бодлого хэрэгжүүлснээр Африкийн орнуудын эдийн засаг тогтвортойгоор өсч байгаа эерэг хандлага бий болжээ. Гэхдээ бусад хөгжиж буй орнуудтай харьцуулбал Африкт бизнес эрхлэх зардал 20 - 40% өндөр байгаа юм. SADC буюу Өмнөд Африкийн Хөгжлийн Нийгэмлэг (ӨАХН)-ийн 9 орны эрдэс баялгийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн нийт эдийн засагт эзлэх хувийг харьцуулан судалвал ӨАБНУ-ын хувьд эрдэс баялгийн салбарын эдийн засагт эзлэх хувь аж үйлдвэрлэлийн диверсификацийг амжилттай хэрэгжүүлсний үр дүнд тасралтгүй буурсан сайн үзүүлэлттэй байгаа буюу ӨАХН-ийн 9 орон дотроо эдийн засаг, засаглал, хөрөнгө оруулалтаараа тэргүүлж байгаа юм.

Хөрөнгө оруулалтыг татах нийтлэг бодлогын тухайд: Африкийн орнууд “татварыг бууруулж, татварын хөнгөлөлт үзүүлснээр хөрөнгө оруулалтыг татна” гэсэн ойлголтыг ерөөсгөл гэдэгтэй нэг мөр санал нэгджээ. Хэдийгээр ӨАХН-ийн дийлэнх орнуудад татвар, төлбөрийн хэмжээ харьцангуй өндөр байгаа ч 2005 онд гэхэд Африкийн орнуудад 30 тэрбум ам.долларын гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт орсон байна³⁷.

³⁶ Африкийн хөгжлийн банкны мэдээлэл, 2007

³⁷ UNCTAD, World Investment Report, 2006

Кейс: 4

- Зимбабве улс аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварыг 15% болгож бууруулсан ч тус улсад гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтыг татах орчин сайнгүй хэвээр байгаа юм

Энэ нь зөвхөн татвар, төлбөрийг бууруулснаар хөрөнгө оруулалтыг татна гэдэг хуучирсан ойлголт тун өрөөсгөл гэдгийг баталж байна. ӨАХН-ийн орнууд улс төрийн, эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах, засаглалыг сайжруулах, дотоод аюулгүй байдлыг хангах гэсэн хөрөнгө оруулалтыг татах үндсэн шалгууруудад гол анхаарлаа хандуулах болжээ. Харин бизнесийн ёс зүйтэй, олон улсад нэр хүндтэй гадаадын хөрөнгө оруулагчдын хувьд хөгжиж буй орнуудаас “татвараа бууруулаач ээ” гэсэн нөхцөл тавих бус, дараах гурван шаардлагыг илүүтэй тавих болсон. Үүнд:

- Хууль тодорхой байх;
- Засаглал, Төрийн удирдлага ил тод, хариуцлагатай, нийцтэй байх;
- Хяналтын механизм нь шударга, хараат бус байх.

Иймд эрдэс баялгийн салбар дахь гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт нь татвар, төлбөрийг бууруулж, утга учиргүй хөнгөлөлтүүд эдлүүлснээр дэмжигдэхгүй, харин улс төр, засаглалын хариуцлагатай, ил тод, нийцтэй байдал, хууль эрх зүйн тогтвортой, тодорхой орчин, мөн хараат бус, шударга хяналтын тогтолцоогоор тус тус идэвхждэг гэсэн дүгнэлтийг хийж байна.

Чили

Чили улс эзсийн үйлдвэрлэлээр дэлхийд тэргүүлдэг бөгөөд тус улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд уул уурхайн салбар 10 орчим хувийг эзэлдэг. Чили улсад уул уурхайн гадаадын хөрөнгө оруулалтыг 2 аргаар дэмждэг ба гадаадын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих эрх зүйн гол хоёр баримт бичиг байна. Үүний нэг нь 1974 оноос өнөөг хүртэл мөрдөж буй Гадаадын хөрөнгө оруулалтын хууль, нөгөө нь тус улсын төв банкнаас гаргасан валютын журмын 14 дүгээр бүлэг ажээ. Тус бүлэгт 10 мянгаас дээш ам. долларын хөрөнгө оруулвал түүнийгээ төв банканд бүртгүүлэх ёстой болон татвар төлөлтөө мэдээлж байх асуудал тусгагдсан байна.

Гадаадын хөрөнгө оруулалтын хуулийн дагуу хөрөнгө оруулагч нь засгийн газартай хөрөнгө оруулахыг зөвшөөрч, батлагаа, эрх үүргийг тодорхойлсон гэрээг байгуулна. Гадаадын хөрөнгө оруулагч валютаа чөлөөтэй худалдах, хөрвүүлэх, оруулсан хөрөнгөө аливаа татвар төлөлгүй буцааж татах эрхтэй, харин засгийн газар татварыг 10 жилийн хугацаанд тогтвортой байлгах, 50 саяас дээш ам. долларын хөрөнгө оруулсан бол энэ хугацааг 20 хүртэл жил болгож сунгах зэрэг үүрэг хүлээдэг байна. Орлогын татварын хуульд өөрчлөлт орох магадлалаас хамгаалсан батлагаажуулалтын хариуд гадаадын хөрөнгө оруулагч орлогын болон ашгийн татварыг хамтатгасан 42 хувийн татварыг төлөх шаардлагатай ажээ. Үүнээс гадна уул уурхайн салбарт хөрөнгө оруулагч тусгай татвар / specific mining tax/ төлнө.

Гадаадын хөрөнгө оруулалтын хууль хэрэгжиж эхэлснээр 2005 оныг хүртэл 60 тэрбум ам.долларын хөрөнгө оруулалт татсан буюу хувийн капитал хөрөнгө оруулалт 77%-иар өсөн нэмэгджээ. Орлогын албан татвар нь 2 төрөл байна. 1. Global complementary tax/дотоодын хөрөнгө оруулагч/, Additional tax/гадаадын хөрөнгө оруулагч/. Global complementary tax /0-40% хүртэл/ нь орлого нэмэгдэх тусам өсдөг татвар юм. Additional tax нь харилцан тэнцүү хэмжээгээр тавигддаг татвар бөгөөд 1,75%-35% байна.

2006 онд нэгдүгээр сараас эхлэн уул уурхайн татварын хуульд өөрчлөлт оржээ. Энэхүү

онцгой албан татвар нь зэсийн борлуулалсан тонн тутамд ялгавартай тавигдсан байна. 12000 тн-той тэнцэх хэмжээний борлуулалт төлсөн тохиолдолд дээрхи татварыг төлөхгүй бөгөөд 12000тн-с илүү буюу 50000тн хүртэл борлуулалт хийсэн бол 0,5%-4,5% татвар, 50000тн-с дээш зэсийн борлуулалт хийсэн тохиолдолд 5% татвар төлнө.

Татвар	Аргентин	Бразил	Боливи	Чили	Мексик	Перу
• АА нэгжийн орлогын албан татвар	35%	15%+10%	25%	17%	29%	30%

*Бразил-нэмэлт 10% татвар нь орлого нь 110.000ам.доллар хүрсэн тохиолдолд

Татвар	Аргентин	Бразил	Боливи	Чили	Мексик	Перу
Мөнгөн гуйвуулгын албан татвар	0% - ашиг 15.05%-хүү 21%, 28%, 31,5% - техник үйлчилгээ	0% - ашиг 15%- нөөц ашигласны ба техник үйлчилгээ	12.5%	35%-ашиг 30%-нөөц ашигласны төлбөр 20%-техник туслалцаа 1.75%-35% бусад зүйл	0% - ашиг 25%-техник туслалцаа 4.9%-29% бусад зүйл	4.1%-ашиг 30% техник туслалцаа 4.99%-30%- бусад зүйл

Татвар	Аргентин	Бразил	Боливи	Чили	Мексик	Перу
Уул уурхайн онцгой татвар /Роялти/	Тухайн ашигт малтмал аль бүс нутагт байгаагаас хамаараад роялти өөр байдаг	Ямар төрлийн ашигт малтмал гэдгээс шалтгаалаад 1%-3% байна	Нэмэлт татвар 25%	0.5%-5%	Байхгүй	1-3%

Зэс олборлох, боловсруулах, борлуулах үйл ажиллагаа явуулдаг Чилийн Коделко корпорац төрийн мэдлийнх бөгөөд 2006 онд нийт 1,78 сая тонн зэс үйлдвэрлэсэн байна. Дэлхийн зэсийн нөөцийн бараг 20 орчим хувь нь Коделкод ногддог. Энэхүү асар том корпорацид орчин үеийн хэрэгцээ шаардлагыг хангасан менежмент нэвтрүүлэх шаардлагатай болсныг удирдлага нь хүлээн зөвшөөрөөд байгаа ажээ. 1976 онд батлагдаж, хамгийн сүүлд 1990 оны 3 дугаар сард нэмэлт өөрчлөлт оруулан өнөөг хүртэл мөрдөж ирсэн хуулийн дагуу корпорацын төлөөлөн удирдах зөвлөлд уул уурхай, сангийн сайд нар, батлан хамгаалах, холбоо нийгэмлэгийн төлөөлөл болон бие даасан хоёр захирал багтдаг, тэднийг бүгдийг нь Ерөнхийлөгч сонгодог ажээ. Удирдлагынхаа арга барилд өөрчлөлт оруулахдаа Коделко дараах гурван асуудалд онцлон анхаарч байна. Үүнд:

1. Зөвлөлийн гишүүдэд олгох урамшууллын тогтолцоог зөвхөн тухайн корпорацын бизнесийн эрх ашиг бус, мөн улс төрийн үүрэг амлалттай уялдуулдаг, өөрсдийн үйл ажиллагааны алдаа дутагдлаар хариуцлага хүлээдэггүй байдлыг өөрчлөх,
2. Зөвлөлийн гишүүд өөрсдийг нь томилсон засгийн газрын эрх барих хугацаанд буюу 4 жил үүргээ гүйцэтгэдэгийг өөрчлөх,
3. Зөвлөлийн гишүүд төлөөлөн удирдах зөвлөлийн даргынхаа үйл ажиллагаанд үр дүнтэй хяналт тавьж чаддаггүйг өөрчлөх зэрэг болно.

Дээрхийг хэрэгжүүлэхийн тулд удирдах зөвлөл нь хувийн компаниудын удирдах зөвлөлийн адил эрх мэдэлтэй байх, өөрөөр хэлбэл: бие даасан, өндөр эрх мэдэлтэй, ТУЗ-ийн

даргынхаа ажилд сайн хяналт тавьж чаддаг, гаднын хяналт шалгалтад хамрагддаг байх учиртай гэнэ. Өөрчлөлт хийхдээ хувийн хэвшлийнхэнд анх зориулсан ч дараа нь улсын үйлдвэрийн газруудад мөн хамаарах болсон стандарт журмын тухай Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага /ОЕСД/ -аас 2005 оны 4 дүгээр сард хэвлүүлсэн “Улсын үйлдвэрийн газруудын удирдлагын зааварчилгааг” мөн харж үзэх бололтой. Чилийн Засгийн газраас Их хуралдаа өргөн бариад байгаа тогтоолын төсөлд захирлуудад биеэ даасан, өндөр эрх мэдлийг олгох шинэ шалгууруудыг тогтоосон байна.

Төсөлд Зөвлөлийн 7 гишүүнийг 3 жилийн хугацаагаар сонгохоор тусгасан бөгөөд тэдний 2-ыг тус улсын Ерөнхийлөгч засгийн газрын санал болгох хүмүүсээс шилж сонгох, 4-ийг нь өөрөө шууд томилох, 1-ийг нь компанийн ажилтнууд сонгох юм байна. Ийнхүү өөрчлөлт хийх гэж байгаа нь уг корпорацын өмчлөлийн асуудалтай огтхон ч холбоогүй ажээ. Тус улсын Конгресс, Засгийн газар нь эдийн засгийг макро түвшинд, түүний дотор улсын төсвийг дунд, урт хугацаанд тогтворжуулах, үндэсний санхүүгийн хуримтлалыг бий болгож арвижуулан эдийн засгийн хараат бус байдлыг бүрдүүлэх, хямралаас сэргийлэхэд чиглэсэн хууль эрх зүйн орчин бүрдүүлж хэрэгжүүлэх, эдгээртэй холбогдсон урт хугацааны бодлогыг үндэсний зөвшилцлөөр шийдвэрлэх талаар сүүлийн 10 жилд амжилтад хүрсэн.

Чили улсад 1970-аад оны дунд үе хүртэл төвлөрсөн эдийн засгийн тогтолцоо ноёрхож эдийн засгийн өсөлт буурч, улсын эдийн засгийн бүтцэд зөвхөн зэс, молибден зэрэг цөөн нэр төрлийн эрдэс баялгийн олборлолт хэт давамгайлж, тэдгээрээс бүхэлдээ төсөв хамаардаг, дэлхийн зах зээлийн үнэ эдгээр түүхий эдийн хувьд хэлбэлзэх нь эдийн засгийн ба төсвийн тогтвортой байдлыг ихээр алдагдуулдаг (тэр үед төсвийн алдагдал ДНБ-ний 25 хувьд хүрсэн, үүний улмаас инфляци жилдээ 1000 хувьд хүрч нэмэгдэн, ажилгүйчүүдийн тоо ихээхэн өссөн) байжээ. Нийгэм эдийн засгийн энэ тогтворгүй байдлаас гарах шинэчлэлийн зорилтыг социалист системээс 90-ээд оны эхэн үеэс шилжилт хийж байгаа зүүн европын болон шилжилтийн эдийн засагтай бусад орнуудын практиктай ижил төстэй байдлаар 70-аад оны сүүлийн хагасаас хэрэгжүүлсэний нэг нь төсвийн шинэчлэл ажээ.

Төсвийн шинэчлэлийн туршлага: Чили улсын төсвийн шинэчлэл нь дараах таван гол чиглэлээр явагджээ. Үүнд:

1. Улсын төсвийн бодлогыг тодорхойлох;
2. Тэнцвэржүүлсэн төсвийн зорилт тавьж хэрэгжүүлэх;
3. Төсвийн өнгөрсөн хугацааны гүйцэтгэл-үр дүнд шинжилгээ хийн сургамж авч, шийдвэр гаргах хэрэгсэл болгох;
4. Төсвийн хариуцлагын тухай хууль гаргаж мөрдүүлэх;
5. Тэнцвэржүүлсэн төсвийн ба мөнгөн хуримтлалын ач холбогдлыг танин мэдэх, бүтээмж султай ганц салбараас хуримтлагдсан орлогын зарцуулалтаас үүсч болох тогтворгүй байдлаас урьдчилан сэргийлэх бодлогыг шийдвэр гаргагч, бодлого тодорхойлогч нарын түвшинд болон үндэсний хэмжээнд баримтлах.

2000 - 2006 онуудад Засгийн газар нь тэнцвэржүүлсэн аргаар төсвийн орлого тооцох зарчмыг мөрдөж жилийн төсвийг боловсруулж Конгрессоор батлуулж ирсэн бөгөөд энэхүү зарчмыг хууль эрх зүйн талаас баталгаажуулах алхамыг 2006 онд Төсвийн Хариуцлагын Тухай хууль гаргаж хэрэгжүүлжээ. Гэхдээ уул уурхайн салбараас орох төсвийн тэнцвэржүүлсэн орлогоос гадуурх төлөвлөгөөт бус орлогыг нөөцлөн хуримтлал бий болгох ажиллагааг үнэн хэрэгтээ бүр 1990-ээд оны дунд үеэс эхэлж явуулсан ажээ.

Тэнцвэржүүлсэн төсвийн бодлогыг хэрэгжүүлэхдээ дараах шаардлагыг хангах ёстой гэж үздэг байна. Үүнд:

- Уул уурхайн, түүний дотор зэс, молибдений орлогыг тэнцвэржүүлж тооцох үүргийг Сангийн Яам хариуцах ёстой бөгөөд энэ талаар тухайн байгууллага тодорхой

эрх, үүрэгтэй байх;

- Тэнцвэржүүлсэн төсвийн талаар Засгийн газарт болон төсвийн асуудал эрхэлсэн байгууллагад тавигдах тусгай шаардлагууд нь хэмжих, хяналт тавих, дүгнэж болох хялбар тоон үзүүлэлтээр тогтоогдсон байх, энэ нь төсвийн бүртгэл тайлан гаргах, дүн шинжилгээ хийхэд тохиромжтой байх
- Улсын секторын чиг үүрэг, бүтэц, нягтлан бодох бүртгэл, төсвийн санал-төсөл зэрэг нь ойлгомжтой, олон улсын стандарттай нийцсэн, харьцуулж болохуйц үзүүлэлттэй байх.

Төсвийн хариуцлагын тухай хууль: Чили улсын Конгрессоос (2006 онд баталсан “Төсвийн Хариуцлагын Тухай” хуулиар дараах үндсэн асуудлыг хуульчилжээ. Үүнд:

1. Заавал тэнцвэржүүлсэн орлогоор төсвийн тэнцлийг зохиож байх
2. Урт хугацаанд мөрдөх төсвийн тэнцлийн бодлогын үндсэн зорилтыг тодорхойлон тогтоож төсвийн тэнцлийг жил бүр ДНБ-ний 1 хувьтай тэнцэх ашигтай байлгах;
3. Төсвийн тэнцвэржүүлсэн орлогоос давсан төсвийн цаг үеийн бодит орлогын илүүдлээс бий болж байгаа Эдийн засаг, нийгмийн тогтворжуулалтын сангийн удирдлагыг Төв банк гэрээгээр хэрэгжүүлж байх;
4. Засгийн газрын үйл ажиллагааны улмаас үүссэн санхүүгийн үр дагавартай уялдуулж Чилийн Төв банкныг дахин хөрөнгөжүүлэх;
5. Засгийн газрын ирээдүйн болзошгүй өглөг, өр төлбөрийн үнэлгээ-тооцоог хийж, түүнийг төсвийн тэнцэлд тусгах, энэ талаар Конгресс, олон нийтийг мэдээллээр хангаж байх асуудлыг Засгийн газар гүйцэтгэж байхаар хуульчилжээ.

Чили улсад мөрдөж байгаа Төсвийн хариуцлагын тухай хуулийн гол ач холбогдол нь:

1. Эдийн засгийн мөчлөг(cyclical) -ийн хэлбэлзлийн үед төсвийн зарлага, өрийн зохистой түвшинг автоматаар тохируулан тогтворжуулагч механизмийг хуульчилсаны сацуу төсөвт учирсан алдагдлыг санхүүжүүлэх эх үүсвэрийн бэлэн байдлыг хангасан. (Үүнийг олон улсын нэр томъёогоор “мөчлөгийн зохицуулалт” гэж нэрлэдэг)
2. Засгийн газрын хөдөлшгүй сангуудын удирдлагыг Төв банк нь өөрийн үйл ажиллагааны хэм хэмжээнд нийцүүлсэн олон улсын санхүүгийн зах зээлд хөрөнгө оруулалтын үйл ажиллагаа эрхлэх замаар эх орны экспортыг дэлхийн экспортын өрсөлдөөнөөс хамгаалж байгаа (валютын давхар нөөцөд суурилж ханшийн тогтворжуулалтын бодлого хэрэгжүүлдэг)
3. Улсын гадаад өрийн хэмжээг үлэмж бууруулж чөлөөт валютын давхар нөөц бүрдүүлсэнээр Чили улсын эдийн засаг, бизнес эрхлэгчдэд гадаад зах зээлд гарах итгэлийг өндөржүүлж, улс орны зээлжих зэрэглэлийг ахиулж байдаг
4. Эдийн засаг, санхүүгийн дэлхий нийтийн болон улс орны дотоод хямралын улмаас үүсэх сөрөг үр дагаврыг арилгахад санхүүгийн хувьд хараат бус байдлыг хангасан
5. Нийгмийн хөгжлийн урт хугацааны төлөвлөлтийг сангийн нөөцөөр баталгаажуулсан.

Үүний дүнд сүүлийн 13 жилд жил бүр ДНБ-ний 1 хувьтай тэнцэх мөнгөн хуримтлал бий болгох хатуу зорилт тавьж хэрэгжүүлсэн ба одоо улсын мөнгөн хуримтлалын энэхүү сан нь ДНБ-ний 13 хувьтай тэнцэж байна.

Перу

Тус улсад гадаадын хөрөнгө оруулагч нь дотоодын хөрөнгө оруулагч компаниудын адил

ижил тэгш эрхтэй байна. Хэдий гадаадын компани нь ижил тэгш эрх эдлэнэ гэсэн боловч Перу улсын үндсэн хуульд зааснаар гадаадын хөрөнгө оруулагч шууд болон шууд бусаар 50 км доторхи ашигт малтмал, ой мод, ус, нефть, эрчим хүчний станцыг эзэмших эрхгүй гэж тусгасан байдаг. Гэвч дээрхи нөхцөлд Засгийн газраас тогтоол гарж шийдэгддэг байна.

Перу улс уул уурхайн хөрөнгө оруулагч нартай 2 төрлийн тогтвортой байдлыг гэрээ байгуулдаг бөгөөд

1. Хууль эрх зүйн тогтвортой байдлын гэрээ,
2. Тогтвортой байдлын гэрээ байдаг байна.

Хууль эрх зүйн тогтвортой байдлын гэрээ.

Энэ гэрээ нь хууль эрх зүйн тогтвортой өөрчлөгдөхгүй гэдэгт баталгаа гаргаж байгаа нэг хэлбэр бөгөөд гэрээ хүчин төгөлдөр болсноос 10 жилийн хугацаанд хүчин төгөлдөр байдаг байна. Гэрээнд дараахь зүйлүүдийг тусгаж өгдөг.

1. Орлогын албан татварийн тогтвортой байдал нь гэрээнд гарын үсэг зурснаар мөрдөгдөх ба энэ нь хөрөнгө оруулагчдад татварын дарамт үзүүлэхгүй байхаар зааж өгдөг байна. Мөн түүнчлэн
 - Free disposition of currency,
 - Ноогдол ашиг, орлого, болон бусад орлогийн мөнгөн гуйвуулгаас чөлөөлөгдөх,
 - Зах зээлийн тохиромжит ханшийг ашиглана гэж заажээ.
2. Орлогын албан татвар нь гэрээнд гарын үсэг зурж мөрдөгдсөнөөс хойш өөрчлөгдөхгүй байх,
 - Экспортын журмын тогтвортой байдал,
 - НӨАТ-ын тогтвортой байдал,
 - Ажилчдыг ажилд авах журам гэх мэт зүйлүүдийг тусгаж өгдөг байна.

Тогтвортой байдлын гэрээ

Уул уурхайн салбарт хөрөнгө оруулагч нь нь тогтвортой үйл ажиллагаа, татвар, удирдлагын тогтвортой байдлыг хангах үүднээс тухайн улстай тогтвортой байдлын гэрээ заавал хийдэг байна.

1. Өдөрт 350 тн – 5000 тн хүртэл эсвэл 2.0 сая ам.доллартай тэнцэхүйц хэмжээний хөтөлбөр хэрэгжүүлж байгаа бол 10 жилийн хугацаатай татвар болон, засгийн газрын тогтвортой байдалд баталгаа гаргадаг байна. Дээрхи баталгаанд дараах зүйлүүдийг тусгана:
 - a. Татварын тогтвортой орчин. Үүнд:
 - Онцгой Албан Татвар,
 - Экспорт
 - Байгал орчны татвар,
 - татварын эргэн төлөлтийн журам гэх мэт
 - b. Татварын эргэн төлөлтийн журмын тогтвортой байдал болон бусад
 - c. Засгийн газрын тогтвортой байдал
 - d. Өдөрт 5000тн -с доошгүй эсвэл 20.0 сая ам.долларын эхлэлтийн хөрөнгө оруулалттай, эсвэл одоогийн хөрөнгө оруулалт нь 50.0сая ам доллараас

доошгүй хөрөнгө оруулалттай бол Засгийн газар 15 жилийн тогтвортой байдлыг хангаж дараах баталгаануудыг гаргаж өгдөг.

Перу улс уул уурхайн компаниудад санхүүгийн ямар системтэй бодлого явуулсныг харж болно:

1. Ашгийн татварын тогтворжилтыг 29%-д, тогтворжуулаагүй татварыг 27% хувиар тус тус тооцсон.
2. Элэгдлийг 5 жилээс дээш хугацаагаар зөвшөөрсөн, шулуун шугаман · 4 жилийн хугацаанд алдагдлаа шилжүүлэхийг зөвшөөрсөн.
3. Ашиглалтын өмнөх хайгуулын зардлыг үйл ажиллагааны эхний жилд эсвэл тухайн уурхайг ашиглах нийт хугацаанд хуваарилан төлөх боломжтой.
4. Ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийг тэглэсэн
5. Импортын гаалийн татварыг 12%-иар тогтоосон, 5 жилээс дээш хугацаагаар элэгдлийг тооцох боломжтой
6. Нэмүү Өртгийн Албан Татварыг 15 %-иар тооцсон, нөхөн төлөх боломжтой
7. Ашиг орлогын татварыг 4.1%-иар тогтоосон

Нийт ашигтай татварын хэмжээ 47% хувь байсан ба бусад орнуудтай харьцуулахад Перу улс 2-рт орж байлаа. Перугийн газарзүйн таатай орчин нөхцөл, өндөр чанарын хүдэр нь **“Баррик Гоулд”** гэх мэт томоохон компаниудыг татаж чадсан юм. Тус улс уул уурхайн салбарт хөрөнгө оруулахад хамгийн таатай орчныг бүрдүүлсэн улс орнуудын нэгд тооцогдож, их хэмжээний хөрөнгө оруулалтыг татаж чадсан ч үүнээс улс орны нийт эдийн засагт орж ирэх нийт ашиг орлого бага байсан байна. Ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрөөс чөлөөлсөн явдлаас үүдэн төслийн эхний жилүүдэд улсын төсөвт орлого орох боломжтой байснаас нөхцөл байдал дордсон байна.

Перу улс нийтдээ 250 гаруй татварын тогтвортой байдлын гэрээг хийж гүйцэтгэсэн байна. Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг их хэмжээгээр татсан амжилтыг эс тооцвол Перу улсын нийт эдийн засагт үзүүлэх нөлөө хязгаарлагдмал байж, улсын төсвийн орлогыг нэмэгдүүлэхийн тулд 3%-ийн уурхайн ашигласны төлбөрийг ноогдуулахаас аргагүйд хүргэсэн байна.

Эквадор

Эквадор улс гадаадын пүүс компаниудыг татахын тулд уул уурхайн төслүүдэд ногдуулаад байсан гэнэтийн ашгийн татварыг тэглэсэн байна. Ингэснээр тус улсад үйл ажиллагаа явуулж буй газрын тос болоод байгалийн хий олборлодог компаниудыг гэнэтийн ашгийн 70%-ийн татвараас чөлөөлөх болоод байгаа аж. Гэвч Эквадор улс төрийн өмчит уул уурхайн компани байгуулах төлөвлөгөөтэй байгаа нь хөрөнгө оруулагчдыг гэнэтийн ашгийн татвар тэглэсэн зэрэг өөрчлөлтөөс хавьгүй ихээр түгшүүлж байна.

Эквадор улсын 2009 оны 4-р сард хайгуулын бүх үйл ажиллагааг зогсоож, уул уурхайн шинэ хууль гаргах болсноос хойш ихэнх хөрөнгө оруулагчдад хэрэгжүүлж байгаа төслөөсөө татгалзахад хүргээд байна. Олборлох эрх хэмээн нэрлэгдэх болсон шинэ журмыг Эквадорт нэвтрүүлснээр “Орелиан Ресорорсис” зэрэг тус улсад анхаарлаа хандуулаад байсан уул уурхайн компаниудын хувьцааны үнэ бараг 50%-иар буурсан юм. Шинэ журам гаргаж, төрийн мэдлийн уул уурхайн компани байгуулах болсон үндсэн шалтгааныг “Орелиан Ресорорсис” компани 13 сая гаруй унци алтны нөөцтэй гэх Фрута дел Нотре ордыг нээсэнтэй холбон үзэж байгаа юм. Иймээс 7-р сард “Кинроос Гоулд корпораци” Орелианыг 1,2 тэрбум доллараар үнэлж, компанийг худалдан авсан юм. “Орелиан Ресорорсис” компани олборлох эрх нь улс төрийн эрсдэлийг үүсгэсэн учир тул төслийг “Кинроос Гоулд корпораци”-ын түвшний томоохон компанид шилжүүлэх нь зүйтэй гэж үзсэн байна.

Уул уурхайн шинэ хуулиар уул уурхайн төслүүдэд 8%-ийн нөөц ашигласны татвар ногдуулах бөгөөд харин компанийн орлогод ногдуулдаг 35%-иас илүү татвар төлөх эсэхийг одоогоор хараахан шийдвэрлээгүй байна.

ОХУ

1990 онд Зөвлөлт холбоот улс задрахад гадаадын хөрөнгө оруулагчид Орос руу хошуурцгаасан. Хөрөнгө оруулагч нар Орост хөрөнгө оруулах нь ашигтай гэж бүрэн итгэж, тус улсын санхүүгийн болон хуулийн тогтолцоонд анхаарлаа маш бага хандуулж байсан байна. Орос улс хөрөнгө оруулалт хийхэд таатай байсан боловч хөрөнгө оруулалтыг дэмжих тал дээр хийсэн зүйл нь тун бага байлаа. Байгалийн баялгийн салбарын санхүү, хуулийн тогтолцоо бага зэрэг хөгжсөн боловч, энэ нь Оросын нийт эдийн засагт болон олон улс дахь нэр хүндэд нь муугаар нөлөөлсөн.

Гол хууль тогтоолууд:

Газар доорх баялгийн тухай хууль (URL). Энэхүү хуулийн дутагдалтай талууд:

1. Лиценз олгох байгууллагыг тодорхойлоогүй
2. Лицензэд өмчлөх эрхийг олгоогүй
3. Маргаан шийдвэрлэх журмыг тодорхойлоогүй
4. Татвараас хамгаалах заалт байхгүй
5. Хамтрагчдаа өөрчлөн сонгохыг зөвшөөрдөггүй байсан.

Газар доорх баялгийн тухай хуулиар бүсийн болон орон нутгийн хууль сахиулагчид хөрөнгө оруулагчдаас их хэмжээний татвар авч байхад, түүний цаана холбооны засгийн газар маргаан шийдвэрлэхээс зайлсхийн нуугдаж байсан юм. Гадаад хөрөнгө оруулалтын хууль (FIL). Энэ хуулийг гаргаснаар Газрын доорх баялгийн тухай хуулийн дутагдалтай байдлуудыг нөхнө гэж тооцоолж байсан нь хэрэгжээгүй юм. Гадаадын хөрөнгө оруулалтын хууль нь доорх дутагдлуудыг агуулж байв. Үүнд: орон нутгийн болон улсын засаг захиргааны байгууллагуудын татварын хууль, онцгой татварын болон лиценз олгох асуудлыг хариуцах тухай хуулиуд давхардсан.

Энэ нь үнэн хэрэгтээ зөрчилтэй байдлыг үүсгэсэн байна. Мөн түүгээр зогсохгүй газар ашиглалтын татвар онгдуулах, газар эзэмшигчдэд төлбөр төлөх талаар тодорхой заагаагүйгээс хүндрэл үүссэн. Гадаадын хөрөнгө оруулалтын хууль нь бүрэн дүүрэн агуулгагүй тул Газрын тухай болон бусад тодорхой бус хуулийг дагаж мөрдөхийг заасан боловч чухам аль хуулийг илүүд үзэн баримтлахыг тодорхой заагаагүй байна.

Үүний дараагаар татварт олон удаа, ойр ойрхон өөрчлөлт хийж татварын тогтвортой байдлыг бий болгож чадаагүй. Экспортын татвараас чөлөөлөх дүрэм журам байсан боловч шалгууруудыг тодорхойлж өгөөгүй байсан. Үүнийг дагалдан эмх замбараагүй, зөрчилдөөнтэй байдал лавширсан.

Бүтээгдхүүн хуваах гэрээний хууль (PSA). Үүнийг эцсийн шийдвэр хэмээн зарласан ч үр дүн нь маш бага түүгээр ч барахгүй Оросын томоохон байгалийн баялаг ашиглагч компаниудын эсэргүүцэлтэй тулгарсан юм. ҮХГХуулинд лиценз авах талаар заасан ч лиценз олгох эрх бүхий байгууллагыг тодорхой заагаагүй байна.

Энэ нь татвар, зайлшгүй төлбөр төлөөс, газар ашиглалтын төлбөр, ногдол ашиг болон тусгай орлогын хуваарьлалтуудыг ангиллаар нь хязгаарлаж чадсан боловч хэмжээгээр хязгаарлалт тогтоогоогүйгээс орон нутгийн болон холбооны захиргаадад татварын талаар хүссэнээ хийх таатай боломж олгогдсон байна.

ҮХГХуулиар татвар тогтворжоогүйгээс энэ хуулийн концессын гэрээнээс давуу байх чанарыг алга болгосон байна. Томоохон төсөл хэрэгжүүлэхдээ Парлемантаар зөвшөөрүүлэх, БХГХуулийн хүрээний төслүүдийг хязгаарлалттайгаар тодорхой зааж өгсөн гэх мэтээр өөр олон ярвигтай асуудлууд тулгарсан байна. Мөн энэ хууль нь агуулгын хувьд бүрэн бус байсан бөгөөд ГДБХ болон ГХОХ хуулиудын заалт болсон юм. Энэхүү хууль ямар үр ашиг өгөх нь ойлгомжтой байлаа. Татварын тогтвортой байдал болсонгүй, харин ч үнэн хэрэг дээрээ татвар олон удаа нэмэгдэн өөрчлөгдөж зарим тохиолдолд өмнөх таван жилд хөөн ноогдуулах тохиолдол ч гарч байв.

Олон тооны гадаадын хөрөнгө оруулагчид үйл ажиллагаагаа зогсоож, урт хугацааны хуулийн тэмцлээ эхэлсэн байна. Зарим хөрөнгө оруулагчид ялангуяа илүү хүнд байдалд орсон томоохон компаниуд нөхцөл байдлыг ойлгож Оросын компанийг худалдан авах буюу нэгдэж үйл ажиллагаагаа үргэлжлүүлсэн байна. Энэ аюултай байдлын учир шалтгаан нь гадаадын хөрөнгө оруулалт анхлан их хэмжээгээр орж ирсний дараагаар орон нутгийн нөөцийн компаниуд биеэ дааж, маш өндөр ашигтайгаар ажилласан эхэлсэнд байлаа.

Асар их эрх мэдэл бүхий эдгээр ашиг сонирхлууд нь тогтвортой татварын бодлогыг дэмжээгүй ба тэдний гарын дор байсан анархи засаглалаар дамжуулж маш бага татвар төлдөг байлаа. 1996 онд 1990 оныхтой харьцуулахад гадаадын хөрөнгө оруулалт тийм ч их чухал бус болсон байлаа. Улс орны нийт эдийн засагт үзүүлсэн хор нөлөө нь асар их байлаа. Зөвлөлт холбоот улс оршин тогтнож байхдаа байгалийн баялгаас оруулсан орлогоор (эсвэл түрээсийн төлбөр) эдийн засгийн бусад цорхойнуудыг нөхдөг байлаа. Шинэ анархи засаглал нь түрээсийн төлбөрийг улсын төсөвт ордгийг болиулж хувь хүмүүсийн гарт шилжүүлснээр улс орны эдийн засаг 10 жилийн турш хүнд байдалд байлаа. Харин Путины засаглалын үеэс томоохон компаниуд санхүүгийн хариуцлагыг ахин үүрэх болж, бодит хэмжээнд дөхүү татварыг улсын төсөвт оруулж эхлэх болжээ. Оросын эдийн засгийн өсөлт нааштай тогтворжиж эхэллээ.

Киргизстан

Киргизстан нь нүүдэлчин гаралтай, газар тариалан голчлон эрхэлдэг орон ба байгалийн асар их баялаг нөөцтэй юм. Байгалийн баялгийн ашиглалт хоёр гол хуулиар зохицуулагддаг. Үүнд:

- Газар доорх баялгийн тухай хууль буюу Байгалийн баялгийн хууль болон Гадаадын Хөрөнгө оруулалтын хууль.
- Газар доорх баялгийн тухай хууль (URL). Хуулиар төв засгийн газрыг лиценз олгогч гэдгийг заагаад лиценз эзэмшигчийн өмчлөх эрхийг тодорхой зааж өгчээ.
- Маргааныг арбитраар дамжуулан шийдвэрлэх мөн түншлэгчээ сольж болно гэж заажээ. Өөрөөр хэлбэл хууль нь боловсронгуй, ардчилсан шинжтэй юм.

Гадаад хөрөнгө оруулалтын хууль 1995 (FIL). Хуулиар зөвхөн төв засгийн газарт татварыг хянах, хууль сахиулах, онцгой татвар болон лицензийн төлбөрийг хураах бүх эрхийг олгосон байна. Хуулийн агуулга бүрэн байснаас гадна зөрчилдөөнтэй асуудал гарахад хэрхэн шийдвэрлэхийг тодорхой зааж өгсөн байна. Төлөгдөх татваруудыг тодорхойлж, тогтвортой байдал бий болгож, татвараас чөлөөлөх, түр чөлөөлөх асуудлуудыг тодорхой зааж өгсөн байна. Татварын хэмжээ, алдагдлын урамшууллын өөрчлөлтүүдийг тодорхой, сонирхол татахуйц тусгасан байна. Дээрх хууль нь гадаадын хөрөнгө оруулалтын том жижиг хэмжээнээс шалтгаалалгүй бүгдэд нь яг нэг адил үйлчилж байсан нь алдаа байсныг эс тооцвол сайн хууль болсон юм.

Эдгээр хуулиудын үр дүнд гадаадын хөрөнгө оруулалт уул уурхайн болон үйлчилгээний салбарт их хэмжээгээр орж ирсэн байна. Гадаадын компаниудтай харьцуулахад их татвар төлдөг байснаас олон тооны дотоодын компаниуд үйл ажиллагаагаа зогсоосон

байна. Гадаадын хөрөнгө оруулагчдад илүү таатай хандаж байгаа талаар томоохон эсэргүүцэлтэй тулгарсан учраас 2000 онд засгийн газраас хуулийг үндсээр нь өөрчилсөн байна. Үүгээр их хэмжээний нөөцтэй газар ашиглаж буй компаниуд буюу бусад томоохон төсөл хэрэгжүүлж байгаа компаниудын татварын гэрээнд хязгаарлалт хийхэд л хангалттай байсан боловч засгийн газар үүнд хэт туйлшран хандаж, гадаадын хөрөнгө оруулагчдад ямар ч урамшуулал үзүүлэхгүй болгосон байна.

Зохицуулах газрууд, ялангуяа татварын байгууллагууд урьдын байдлыг сэргээхийг оролдсон компани ажлыг идэвхтэй явуулж байснаас олон тооны жижиг гадаадын хөрөнгө оруулагчид үйл ажиллагаагаа зогсоосон байна. Шинээр гадаадын хөрөнгө оруулалт хийгдэхээ больсон юм. Засгийн газрын эцсийн зорилго нь анхны зорилгод дөхөж уул уурхайн салбарт хөрөнгө оруулж, олгогдсон эрхийнх нь эсрэг хийж байгаа дайралтуудаас өөрсдийгөө хамгаалж чадсан томоохон компаниуд л үлдсэн байна.

Улс орон уул уурхайн салбарын хөгжлөөс үр ашгийг авч, харин гадаадын компаниудад үзүүлж байсан татварын хөнгөлөлт, шударга бус өрсөлдөөнөөр алга болсон байсан үйлчилгээний чиглэлийн байгууллагууд эргэн сэргэсэн байна. Гэхдээ хөрөнгө оруулалтын дутагдалтай байдал нь ирээдүйд хүндрэлтэй асуудлуудын нэг болох юм.

* * *

ДҮГНЭЛТ

Дэлхийд байгалийн, тэр дундаа эрдэс баялгийн нөөц шавхагдах тусам хаана газрын баталгаатай баялаг байна тэнд хөрөнгө оруулагч нар татвар, зарим улс төрийн эрсдлийн магадлалыг төдийлөн харгалзахгүй хүрэлцэн очих болжээ. Учир нь соёлт ертөнцөд хөрөнгө оруулагч, оруулулагч нар олон улсын ба үндэсний хэмжээнд тодорхой гэрээ эрхийн дагуу ажиллах, эрсдлийн даатгал хийлгэх зарчмаар ажиллах тул хохирох магадлал үндсэндээ үгүй юм.

Канадын **Fraser** институтээс уул уурхайн хөрөнгө оруулалтыг дэлхийн улс орнуудаар судалж, зэрэглэл тогтоон, жил бүр тайлан бэлтгэн гаргадаг юм. Тус институт судалгаандаа Бодлогын Чадавхийн Индекс (**PPI**) гэсэн үзүүлэлтийг чухалчилж авч үздэг. **PPI** гэсэн энэхүү үзүүлэлт нь тухайн орны Засгийн газрын цогц бодлого уул уурхайн салбарт нь хөрөнгө оруулах гадаадын компаниудын сонирхолд хэрхэн нөлөөлж байгааг илэрхийлэх ба тухайн улсын уул уурхайн салбарын бодлого, татварын хууль, байгаль орчин-хүрээлэмжийн хууль, зохицуулалтууд, захиргааны зүгээс үзүүлэх хvнд суртал, дарамт шахалт, дэд бүтцийн орчин, хөдөлмөрийн хууль, улс төрийн тогтвортой байдал, нийгэм-эдийн засгийн байдал, аюулгүй байдал зэрэг чухал хvчин зүйлvвдийг харгалзан тооцдог нийлмэл индекс юм³⁸

Мөн уул уурхайн салбарт судалгаа шинжилгээ, консалтингийн вйл ажиллагааг олон улсын твшинд эрхэлдэг **Behre Dolbear** компани 1999 оноос эхлэн уул уурхайн хөрөнгө оруулалтын зэрэглэл (**MIR**)-ийг дэлхийн улс орнуудын хувьд тооцож ирлээ. Тус байгууллага уул уурхайн хөрөнгө оруулалтын зэрэглэлийг дараах долоон шалгуураар үнэлсэн байна. Үүнд: тухайн орны

- 1) Эдийн засгийн систем;
- 2) Улс төрийн систем;
- 3) Нийгмийн асуудлуудын уул уурхайн салбар дахь нөлөөллийн зэрэг;
- 4) Захиргаа вйлчилгээний шат дамжлага, хvнд суртал;

³⁸ “Where Not To Invest”, Annual Report, Behre Dolbear & Co, Inc., 2006

- 5) Авилгал хээл хахуулийн зэрэг;
- 6) Үндэсний мөнгөн тэмдэгтийн ханшийн хэлбэлзэл, тогтвортой байдал;
- 7) Татварын бодлого, татварын хууль зэрэг болно

Кейс: 5

- Fraser институтын 2005/2006 оны тайланд хамрагдсан нийт 64 орноос Монгол улс PPI үзүүлэлтээр 33 дугаарт эрэмбэлэгдсэн бол Behre Dolbear компанийн 2006 оны судалгаанд хамрагдсан нийт 25 орноос манай улс MIR үзүүлэлтэд 9 дүгээрт жагсжээ. Гэтэл манай улстай харьцуулбал ашигт малтмалын татварын чанга хууль, бодлоготой Чили, Мексик, Бразил, Аргентин, Гана, Мали, Австрали зэрэг улсууд эдгээр хоёр үзүүлэлтээр Монголоос дээгүүрт эрэмбэлэгдсэн байна. Тухайлбал, PPI индекс, MIR зэрэглэлээр 4-т жагссан Чили, PPI 6-д, MIR 4-т жагссан Мексик, PPI 24-т, MIR 10-т бичигдсэн Аргентин, PPI 31-д эрэмбэлэгдсэн Мали улсуудад ААНОА татвар гадаадын компаниудад 35%; PPI 19-д, MIR 7-д жагссан Бразилд ААНОА татвар 33%; PPI 26-д, MIR 8-д бичигдсэн Гана улсад ААНОА татвар 30%, АМНА төлбөр 3-12%; MIR үзүүлэлтээр тэргүүнд жагссан Австралид ААНОА татвар мөн 30%, АМНА төлбөр 1.5-7.5% тус тус байна. Тэгвэл ААНОА татварыг хамгийн бага буюу 15%-иар тогтоосон Зимбабве, АМНА төлбөрийг зэс, кобальтад хамгийн бага буюу 0.6%-иар, үнэт металд 5%, бусад бүх төрлийн ашигт малтмалд 2%-иар тогтоон мөрддөг Замби улсууд PPI индексээр харгалзан 64, 57-д, MIR зэрэглэлээр 25, 19 дүгээрт буюу хамгийн доод твшинд тус тус жагсчээ

Хөрөнгө оруулагчийн анхаардаг зүйлс

Уул уурхайн төслүүдэд хөрөнгө оруулагчид нь ихэвчлэн улсын том компаниуд байдаг. Иймэрхүү үйлдвэрийн газрын удирдлагын гол анхаардаг зүйл нь хувьцаа эзэмшигчийн хөрөнгийн үнэ цэнэ болон хөрөнгө оруулалтын өгөөжийг тогтвортой, дээд хэмжээнд байлгах явдал юм. Үүнтэй холбоотойгоор бодитой болон байж болох эрсдэлийг удирдах нь удирдлагын гол үүрэг болдог. Эрсдэлийг удирдах нь ихэвчлэн өөр өөр оронд өөр өөр төрлийн баялагт хөрөнгө оруулалт хийх замаар хэрэгждэг. Ингэхдээ хөрөнгө оруулагчид нь санхүүгийн орчин нь таатай бөгөөд тогтвортой гэж үзсэн орныг бусад техникийн үзүүлэлтүүдтэй нь харьцуулсны үндсэн дээр сонголтоо хийдэг байна.

Засгийн газрын анхаарах зүйл

Засгийн газрын зүгээс анхаардаг зүйлс нь ихэвчлэн орлого бий болгох, ажлын байр бий болгох, нийт эдийн засгийн өсөлт болон эдгээр зорилгод тухайн салбарын оруулж буй хувь нэмэр байдаг. Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах нь богино болон урт хугацаанд үр нөлөөгөө үзүүлдэг гэж ихэнхи засгийн газрууд үздэг учир энэ нь тэдний үндсэн зорилго болдог байна. Хоёрдох зорилго нь төслийн нийт эдийн засагт үзүүлэх үржүүлэгчийн нөлөөг байж болох дээд хэмжээнд хүргэх явдал юм.

Тогтсон өрөөсгөл ойлголтууд ба бодит байдал

Уул уурхайн салбартай холбоотой хоёр тогтсон өрөөсгөл ойлголт байдаг. Эхнийх нь уул уурхайн компаниуд нь зөвхөн санхүүгийн орчин нь илүү таатай оронд хөрөнгө оруулан төсөл хэрэгжүүлдэг гэсэн ойлголт. Хоёр дахь ойлголт нь өмнөхөөсөө үүдэлтэй бөгөөд энэ нь улс орнууд нь гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татахын тулд зөвхөн санхүүгийн илүү таатай орчныг нь бүрдүүлэх замаар өрсөлддөг гэсэн ойлголт юм. Эдгээрийн аль аль нь нилээд өрөөсгөл юм. Хэрэв бусад бүх хүчин зүйлс нь ижил тэгш байгаад орон

бүр өөрийн орны санхүүгийн нөхцөлийг бусад орнуудтай үе үе харьцуулан үздэг байсан бол мэдээж компаниуд нь хамгийн таатай санхүүгийн нөхцөлтэй оронд хөрөнгө оруулах болно. Гэтэл бодит байдалд компаниуд нь аль илүү өндөр хүлээгдэж буй өгөөжтэй, хүлээн зөвшөөрөхүйц хэмжээнд эрсдэлтэй төслүүдэд хөрөнгө оруулалт хийдэг байна. Тэдгээр төслүүдийг үнэлэхдээ харж үздэг хүчин зүйлүүдэд тухайн орны санхүүгийн орчин, мөн төсөлтэй холбогдох техникийн, санхүүгийн, зах зээлийн болон улс төрийн эрсдэлүүд, түүнчлэн уг төсөлтэй өрсөлдөгч бусад төслүүд болон санхүүжилтын хязгаарлалт зэрэг багтана.

Тогтвортой байдлын гэрээний хэрэглээ ба түүнийг буруугаар ашиглах

Уул уурхайн салбар нь бүтээгдэхүүн хуваах зарчимд дурамжхан ханддаг ч концессийн гэрээний үед татварын хувийг тогтворжуулдаггүй нь гол асуудал хэвээр байсаар байна. Тогтвортой байдлын гэрээ бий болсон шалтгаан нь энэ асуудлыг шийдвэрлэх зорилготой байсан байна. Татварын тогтвортой байдал бүхий концессийн гэрээ нь үнэндээ хөрөнгө оруулагчийн зүгээс хийгдсэн бүтээгдэхүүн хуваах гэрээ юм. Засгийн газрын үүднээс авч үзвэл бүтээгдэхүүн хуваах гэрээ нь хянахад хялбар, концессийн гэрээтэй харьцуулахад нягтлан бодох бүртгэлийн зохиомол аргаар буруугаар ашиглах боломж бага, илүү ил тод байдаг. Ийм ч учраас уул уурхайн салбар нь үүнээс хол байж, засгийн газрууд үүнийг газрын тос, хийн салбарт түлхүү ашиглахыг хичээдэг байна.

Цаашилбал, нэгэнт бүтээгдэхүүн хуваах зарчим нь татварын системээс ангид байж гэрээний загварын дагуу гэрээ тус бүрээр хэлэлцэгддэг (гол арилжааны параметр нь уян хатан) ч тэдгээр нь татварын системд гэрээ тус бүрийн хувьд өөрчлөлт хийхээс зайлсхийдэг байна. Уул уурхайн салбарт тогтвортой байдлын гэрээг нэвтрүүлснээр дэлхийн улсууд концессийн гэрээний гол дутагдлыг нь арилган уул уурхайн салбарт нийтлэг байсан бүтээгдэхүүн хуваах гэрээг хэрэглээнээс түлхэж байна. Компаниуд нь тогтвортой байдлын гэрээг бодит болон хүлээгдэж буй эрсдэлүүдийг хянах улмаар засгийн газрын зүгээс үзүүлж болох аливаа нөлөөлөлөөс хамгаалах зэрэг зорилгоор хэрэглэн, төслөө улс орны үйлчилж буй хуулийн хүрээнээс ангид авч үзэхийг чармайдаг.

Тогтвортой байдлын гэрээнд дараах заалтуудыг нэмж оруулах нь компаниудын дунд нийтлэг байдаг. Үүнд:

1. Татвараас чөлөөлөх хугацааг нь сунгах
2. Татварын хувь хэмжээг бууруулах
3. Импортын татвараас чөлөөлөх хугацааг сунгах
4. Одоо хийгдэж буй гэрээнд ирээдүйд хэрэгжүүлэх төслүүдийг хамруулах
5. Усны эрх болон байгаль орчинтой холбоотой асуудлууд зэрэг өөр төслийн параметруудыг баталгаажуулах
6. Гол нөлөөлөх хүчин зүйлсийн хугацааг өөрчлөх
7. Бусад хуулиудын үйлчлэх хүрээг хязгаарлах
8. Мөрдөгдөж буй хуулиар олгогдоогүй эрхийг баталгаажуулах
9. Ерөнхийдөө, тухайн төслийг одоогийн үйлчилж буй хууль эрх зүйн хүрээнээс салангид авч үзэх

Уул уурхайн компаниуд нь хувь эзэмшигчид, төслийг санхүүжүүлэгч банк, санхүүгийн байгууллагууд зэрэг олон субъект, гадаад хүчин зүйлийн дарамтад ажилладаг бөгөөд тэдгээр субъектууд нь мөн бодит болон болзошгүй эрсдэлүүдээ боломжит бага хэмжээнд байлгахыг зорьдог. Хэрэв илүү таатай хууль батлагдвал тогтвортой байдлын гэрээгээ орхин ердийн татварын системд захирагдах тухай заалтыг ихэнх тогтвортой байдлын гэрээнд оруулдаг. Тогтвортой байдлын гэрээ бараг байдаггүй Канад, АНУ зэрэг орнуудад байгаль орчин, эрүүл мэнд, аюулгүй байдлын талаарх зохицуулалтууд өөрчлөгдөж

байдгаас уул уурхайн салбар нь хөгжиж буй олон орнуудынхаас илүү тогтворгүй байдаг байна.

Улс орнуудын нийтлэг бэрхшээлтэй асуудал нь эхний 10 жилийн хугацаанд татварын орлогын хэмжээ бага байдагт оршино. Татвараас чөлөөлөөгүй байлаа ч, ихээхэн хэмжээний хөрөнгө оруулалтын алдагдлыг тооцоход орлогын татвар ноогдуулах боломжгүй болгодог. Тиймээс улс оронд ирж байгаа гол ашиг нь зөвхөн газар ашиглалтын төлбөр дээр тогтдог байна. Томоохон компаниудын ажлын байр бий болголт нь хөрөнгө оруулалттай харьцуулахад бага байдаг, мөн улс орны нийт эдийн засагт оруулж байгаа ашиг нь ч мөн хангалтгүй болж ирдэг. Үүнээс олон улс орнуудад ҮНБ-ий хэмжээ нэмэгдсэн боловч ажлын байрны тоо хэмжээ, эдийн засагт бүхэлд оруулах ашиг болон Үндэсний Нийт Орлого-ын хувьд ашиг багатай байгааг олж мэдсэн юм. Тиймээс энэ нь аливаа улс оронд байгалийн баялаг ашигласнаар ашиг орлого нэмэгдэж, хөрөнгө чинээ нэмэгдэнэ гэсэн ойлголттой байдаг ч харин ч эсрэгээр энэ салбарт татаас өгсөөр байх муу тал байдаг байна.

